

II No'lu Şer'iyye Siciline Göre Bergama Eğitim Kurumları*

Öz: Batı Anadolu'nun önemli şehirlerinden Bergama'nın Türk-İslâm şehri olma süreci XIV. yüzyıl sonlarından başlamaktadır. Bu tarihten itibaren çok sayıda medrese, kütüphane, han, lonca gibi sosyal ve ekonomik hayata yön verecek eser yapılmıştır. XIX. yüzyıla geldiğimizde Bergama, yönetimde olan Karaosmanoğlu ailesinin zengin vakıflarıyla desteklenen eğitim kurumlarına sahipti. Öğrencilerin ve hocalarının her türlü ihtiyacı karşılanan medreseler, hem öğrencilerin hem de halkın faydalanabileceği kütüphaneler, iktisâdi işletme olmasının yanı sıra mesleki eğitimlerin de verildiği han ve loncalar Bergama'yı önemli bir Osmanlı şehrine dönüştürmüştür. Vakfiye kayıtlarının yardımıyla geçmiş kültür hazineleri rahatlıkla gözler önüne serilebilmektedir. Bu çalışmamızda, Bergama II No'lu Şer'iyye sicilleri çerçevesinde şehirdeki eğitim kurumları farklı açılardan incelenerek, kurumlar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Eğitim, Şer'iyye Sicilleri, Vakfiye.

Educational Institutions in Bergama According to Court Records No: II

Abstract: Being one of the most important cities of Western Anatolia, the story of Bergama's becoming a Turkish-Islamic city starts at the end of 14th century. From this period onwards, numerous monuments, such as schools, libraries, khans and guilds had been constructed which helped in shaping the social and economical life of the area. By the 19th century, Bergama boasted with a great number of educational institutions, supported through rich foundations (*waqf*), which were established by the ruling family of Karaosmanoglu. Main factors in Bergama's emerging as a complete Ottoman city can be seen in its schools (*madradas*) which were able to fulfill all the needs of the students as well as their teachers, in its libraries which served students as well as other members of the community, and in its khans and guilds which, besides its ordinary function as financial enterprises, also provided vocational education. By studying the registers of abovementioned foundations, it is not matter of any great hardship anymore to bring to light the cultural heritage of the past. In this paper, by using Bergama No. II court records, I will try to examine some of the Bergama's educational intitutions and to shed light on theirs as yet unrevealed features.

Keywords: Bergama, Education, Court Records, Foundation.

Ahmet
GEDİK

* Bu çalışma, "Bergama Şer'iyye Sicillerinin (2 Nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008) künyeli tezimizden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı. E-Posta: ahmet.gedik@ikc.edu.tr – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6984-8267>

Giriş

XV. yüzyıldan itibaren nüfus hareketleri ve imar faaliyetleri neticesinde Türk-İslam şehri özelliği kazanan Bergama, sosyo-ekonomik yönden hızlı bir gelişme kaydetmiş, bu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte ticarî canlılık daha da artmıştı. XV. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı tahmin edilen ve bugün mevcut olmayan Umur Bey Medresesi geniş vakıflara sahipti ve vakfa gelir getiren 107 dükkânı vardı. Bu yüzyılın ikinci yarısında şehirde ekonomik faaliyetler daha da artmış, civarda bol miktarda üretimi yapılan pamuk, ham veya yarı işlenmiş halde şehre getirilir, dokumacılar tarafından işlenerek satışa sunulurdu. XVI. yüzyılda bu faaliyet genellikle tersane-nin ihtiyacı için devlet adına yapılmaya başlanmıştı. Ayrıca dokunan kumaşlar ve pamuk ipliği bedestende satışa sunulur, hatta kaçak olarak Avrupalı tüccarlar tarafından da toplanırdı. Deri işlemeciliği ve ilgili meslek dalları da oldukça yaygındı.¹

XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren ekonomik yönden hızla büyüyen Bergama'nın; Konya, Manisa, Denizli, Edremit, Menemen, İzmir, Trabzon, Urfa, Kütahya gibi Anadolu'nun sancak merkezliği yapan çoğu şehirden fazla vergi nüfusuna sahip olduğu görülmektedir.² Müreffeh günlerini çok çabuk arkasında bırakan Bergama, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Celâli isyanları, Tımar sisteminin bozulması, çift bozma gibi birtakım sosyo-ekonomik buhranlar neticesinde Bergama, kendi kabuğuna çekilip, eski günlerini arar hale gelmiştir.³

Bölgenin en güçlü yöneticisi konumundaki âyan ailesi Karaosmanoğulları, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde idareyi Arapoğullarından alarak Bergama'da sosyo-kültürel, dînî ve iktisâdî bir takım eserlerle birlikte yeni bir ilerleme hamlesi başlatmıştır. İmar faaliyetleri neticesinde şehre kazandırılan medrese, han, hamam, lonca gibi sosyal ve ekonomik işlevleri olan yapılar zengin vakıflar ile desteklenmiştir.⁴

İslâmiyet'in ilk emri "oku"⁵ dur. Dahası birçok âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde ilim ile ilgili emir ve tavsiyeler yer almaktadır. İnancın bir gereğinin ve Müslüman toplumun eğitim ihtiyacının zaman içerisinde çözümlenmesinin kurumsallaşarak toplumsal hayata yansımalarının örnekleri olarak okumamız gereken eğitim

1 Feridun Emecen, "Bergama," *DİA*, V, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 493.

2 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 337.

3 Asuman Karabulut, "Bergama Kazası'nın Demografik ve İskân Yapısı (1831-1908)," *Tarih Okulu Dergisi* 30, (2017): 127.

4 Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 158-160.

5 Alak (96), 1-5.

kurumları çeşitlilik arz etmektedir. Yaygın ve örgün eğitim kurumları olarak⁶ iki ana başlıkta toplayabileceğimiz bu çeşitlilik; Anadolu'nun batısındaki XV. yüzyıldan itibaren Türk-İslâm şehri olma özelliği gösteren Bergama için de geçerlidir.⁷

İslâm Eğitim Tarihi içerisinde önemli yeri olan Osmanlı Medreseleri; orta ve yüksek seviyede eğitim veren bir okul hüviyetindeydi. Medreseler dışında sıbyân mektepleri (muallimhane) de köy, kasaba ve şehirlerde çok sayıda açılarak eğitim-öğretim faaliyetlerinde yerini almıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nde ilmî hayat genel itibarıyla medrese sistemine dayanmaktaydı. Bu bakımdan program ve mimari özellikler olarak büyük gelişme gösteren medreseler, şehirlerin maddi manevi belirleyicileri oldular.⁹

Örgün eğitim kurumları olan medrese ve ilkokul statüsündeki sıbyan mekteplerinden farklı olarak, Türk İslâm şehirlerindeki Han, Kervansaray ve Lonca gibi sosyal ve iktisadi yapılar da yaygın eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik hayat ve inancın iç içe geçtiği, fütüvvet ve ahiliğin¹⁰ belirleyiciliği altında iktisâdi bir kuruluş olarak tarihte yerini alan loncalarda da eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütülmekteydi.¹¹

Biz bu çalışmamızda; XIX. yüzyılda Bergama şehrine ait yaygın ve örgün eğitim kurumlarını, dönemin idarecileri olan Karaosmanoğulları ailesinin faaliyetleri çerçevesinde incelemeye çalışacağız.¹² Bu döneme ait Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri bünyesindeki vakfiye kayıtları da bizim bu araştırmamızda temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

6 Örgün ve yaygın eğitim kurumları, bu kurumların yerine getirdiği fonksiyonlar için bkz. Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 107-184.

7 Bu Osmanlı şehri de yakın çevresinde bulunan Balıkesir ve Bursa gibi kimliğinin belirleyici tüm özelliklerini bünyesinde barındırmaktaydı. A. H. Tanpınar'ın deyişiyle bu şehir "her yerde kendi ritmi, kendi husûsi zevkiyle vardır, her adımda önümüze çıkar. Kâh bir türbe, bir cami, bir han, bir mezar taşı, burada eski bir çınar, ötede bir çeşme olur ve geçmiş zamanı hayal ettiren manzara ve isimle, üstünde sallanan ve bütün çizgilerine bir hasret sindiren geçmiş zamanlardan kalma aydınlığıyla sizi yakalar. Sohbetinize ve işinizin arasına girer, hüyylarınıza istikamet verir." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 94.

8 Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 68.

9 Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 61.

10 Bu iki kavramın, İslâm medeniyetindeki yeri ile ilgili olarak bkz. Mehmet Şeker, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2011).

11 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 117.

12 Ailenin bu bölgede ne kadar büyük bir servete sahip olduğu ve bölgenin kalkınmasındaki rolü Ömer Ağa'nın oğlu ile torunlarının vakfiye kayıtlarından daha iyi anlaşılmalıdır. Geniş bilgi için bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 47.

XIX. Yüzyıl Bergaması'nda Yaygın Eğitim Kurumları

Cami ve Mescitler

İslam Eğitim Öğretim tarihi içerisinde çok önemli bir yeri olan ve diğer eğitim kurumlarına kaynaklık eden cami ve mescitler, toplumun dînî ve sosyo-kültürel hayatına yön vermektedir. Ders halkalarıyla eğitim öğretim işlerinin yürütülmesinin yanında, çeşitli vaazlarla halk bu kurumlarda bilinçlendirilmektedir. Biz burada cami ve mescitlerin Eğitim öğretim yönüyle ilgili özet bilgi verdikten sonra, dönemin Bergaması'nda bulunan cami ve mescitler hakkında kaynaklara dayalı olarak bilgi vereceğiz.

Cami ve yerine getirdiği eğitim öğretim fonksiyonu ile ilgili olarak ilk örnek hiç şüphesiz Medine'deki Mescid-i Nebevî'dir. Bu yapının bir köşesinin üstü hurma yapraklarıyla kapanmıştı ve burası ilk eğitim öğretimin yapıldığı suffa idi. Zamanla cami ve mescitlerin mimari nitelikleri değişse de, günümüze dek yerine getirmiş olduğu bu fonksiyonu büyük ölçüde değişmemiştir.¹³ Cami bünyesinde ilim talebeleri, her ilmin hocasının çevresinde birer halka oluşturur ve ona göre eğitim alırdı. Hatta istekliler de bu halkaya katılabilirdi.

Şehrin imar ve iskânında belirleyici bir yere sahip olan cami, Osmanlı döneminde de köy, kasaba ve şehrin sosyo-kültürel ve dînî merkezi olma konumundaydı. Şu husus çok açıktır ki; Osmanlı döneminde bir şehir yeni kurulmuş veya yeni fethe edilmiş olsun ona Türk ve Müslüman damgası vuran en önemli yapı camiydi.¹⁴ Bu yapılar içerisinde özellikle Fatih döneminde örneklerini çokça görebileceğimiz eğitim öğretim faaliyetleri yapılmıştır.¹⁵

XV ve XVI. yüzyıllarda sosyal, kültürel ve ekonomik alanda hızlı bir ilerleme içerisinde giren Bergama,¹⁶ kendine has birçok esere kavuşmuştur.¹⁷ XVII. yüzyıldaki duraklama dönemini üzerinden atmaya çalışan Bergama özellikle XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında meydana getirilen dînî, kültürel, sosyal ve iktisâdî eserlerle yeni bir gelişim hamlesi içerisine girmiştir.

13 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 110.

14 Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 179.

15 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 112.

16 Özellikle belirtilen yüzyıllar içerisinde Bergama ile ilgili geniş bilgi için bkz. Vehbi Günay, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazası" (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1999).

17 Bergama'da Türk İslam eserleri arasında en erken tarihli yapı olan Bergama Ulu Camii veyahut da bilinen ismiyle Yıldırım Camii bu eserler arasında çok özel bir yere sahiptir. Geniş bilgi için bkz. Bozkurt Ersoy, "Bergama Ulu Camii," *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* 4, (1988): 57-66.

Erken dönemden itibaren Bergama'daki câmi ve mescidleri, aid oldukları yüzyıl itibariyle şöyle sıralayabiliriz: Ulu Cami (Yıldırım Camii) XIV. yüzyıl, Kurşunlu Camii, İnciraltı Mescidi, Parmaklı Mescit, Lonca Mescidi, Mescidaltı Mescidi, Hocasi-nan Mescidi XV. yüzyıl, Lâleli Camii, Ansarlı Camii, Dâru'l-Hadis ve Şadırvanlı Ca-mii XVI. yüzyıl, Kulaksız Camii XVIII. yüzyıl, Harputlu Mescidi, Yeni Cami, Hatuniye Camii, Selimiye Camii ise XIX. yüzyıl dönemi yapılarıdır.¹⁸

Araştırmanın konusunu teşkil eden Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri içinde Mescidaltı Mescidi¹⁹ ve Yumurtalı Mescid²⁰ adıyla iki mescid, Hacı Hakîm Camii,²¹ Kadı Hayreddin Camii,²² Şadırvan Camii,²³ Hoca Sinan Camii,²⁴ Müftü Camii,²⁵ Kurşunlu Hacı Hasan Camii²⁶ adıyla da 6 cami ismi geçmektedir.²⁷

Hanlar ve Loncalar

Müslüman Türklerin iktisâdi ve toplumsal yaşamında çok önemli bir rol oynayan Ahilik Teşkilatı, uzunca bir süre esnaf teşkilatlarının maddi ve manevi yönden inşasına kaynaklık etmiştir.²⁸ Birer ticaret merkezi olmalarının yanı sıra, seyahat veya ticaret amacıyla şehre gelenlerin ağırlandığı hanlar, Anadolu'daki bir arada yaşamının en güzel örneğinin verildiği ve insanların belli bir terbiye potansında eğitildiği yerler olma özelliği de göstermektedir.

- 18 Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Türk İslâm Eserleri* (İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 1996), 9-10. Adı geçen bu eserler içerisinde pek de bilinmeyen bir mescid vardır ki ismi Yumurtalı Mescid'dir. Bilgi için bkz. Ahmet Gedik, "Bergama Şer'iyye Sicillerinin (2 nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008), 17.
- 19 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 19.
- 20 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 23.
- 21 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 10.,
- 22 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 17.
- 23 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 17.
- 24 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 18.
- 25 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 48.
- 26 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 55.
- 27 Bu yapıların mimari özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Kuyulu, *Karaosman-oğlu Ailesi-ne Ait Mimari Eserler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992); Bozkurt Ersoy, *Bergama Camii ve Mescitleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).
- 28 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Mehmet Şeker, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2011), 35-47.

İncelemiş olduğumuz döneme ait Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri'nde; Abacı Han,²⁹ Büyük Han ve Küçük Han,³⁰ Acem Han,³¹ Çukur Han,³² Bakır Han,³³ Yahudi Hanı³⁴ olmak üzere toplam 7 adet hanın ismi geçmektedir.

Birer esnaf teşkilatı olan ve şehirdeki çeşitli meslek grubundan kişileri bünyesinde barındıran ve onlara eğitim de veren loncalar, Osmanlı Devleti'nde iç ve dış ticarete belirleyici bir rol üstlenmişlerdir. Loncaların işleyişi; şeyh, kethüdâ, yiğitbaşı ve iki ehli hibreden oluşturulan bir heyet tarafından yürütülürdü.³⁵ Ayrıca loncaların; sadece üretimi esas alan ve esnaf haklarını koruyan bir teşkilat olmaktan öte, üretimin her aşamasını denetleyen, meslekî açıdan eğitim-öğretim faaliyetleri düzenleyen çok yönlü bir yapısı da vardı.³⁶

Şer'iyye sicillerimiz içerisinde, Ekin Loncası³⁷ ve Yemiş Loncası³⁸ olmak üzere iki lonca ismi geçmektedir. Tüm Ege kıyılarındaki tarımsal sahalarda elde edilen ürünlerin başka şehirlerin ve özellikle de İstanbul'un gıda ihtiyacının karşılanmasına yönelik kullanıldığı göz önüne alınırsa, Bergama'nın diğer şehirler için önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şeker kamışından elde edilen şekerin çok az ve pahalı olduğu bir zamanda kuru üzümün ve kurutulmuş meyvenin ticareti, Bergama'da yaşayan halkın elde ettiği gelir kalemleri arasında en üst sıralardaydı.³⁹

Kütüphaneler

İslâm Kültür ve Medeniyeti içerisinde sadece bir kitap deposu olarak düşünülmeyen kütüphaneler, eğitim-öğretim faaliyetlerinin ve çeşitli araştırmaların yapıldığı yerler olarak da karşımıza çıkmaktadır.

29 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no:49.

30 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 50.

31 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 49. Hanların aldıkları isimler, genellikle bu hanı tercih edenlerin kimliğini de yansıtmaktaydı. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bozkurt Ersoy, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri," *EJOS-Electronic Journal of Oriental Studies* 4, (2001): 1-3 içinde. Bu bildiri, Utrecht'te 23-28 Ağustos 1999 tarihleri arasında 11. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi'nde sunulmuştur.

32 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 17.

33 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 48.

34 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 23.

35 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 117.

36 Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 236-245.

37 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 17.

38 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 48.

39 Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, 37.

İslâm Medeniyeti'ni geçmiş diğer medeniyetlerden ayıran en önemli özelliklerinden birisi de bilimsel ve teknik alandaki gelişmenin etkisiyle fazla miktarda kâğıt ihtiyacının ortaya çıkması ve bunun da doğal bir sonucu olarak seri ve ucuz kâğıt üretiminin artmasıdır. Kitap çalışmalarının artması ve kütüphanelerin çoğalması da bir sonraki merhaleyi oluşturmuştur. Pek çok ilim adamı, özel şahıs, eğitim kurumu kendi kütüphanesini oluşturmuş, özellikle de Nizâmiye Medreseleri'nin kurulması ve yaygınlaştırılması kütüphane ihtiyacını arttırmıştır.

Osmanlı Dönemi'ne geldiğimizde, II. Murad Edirne başta olmak üzere Üsküp, Gelibolu, Biga ve Bergama gibi merkezlerde kütüphanelerin oluşturulmasını sağlamıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren klâsik anlamda medrese anlayışının Osmanlı topraklarında yerleşmiş olmasından dolayı her medresenin de yanında bir kütüphane oluşturulmuştur. Gelibolu'daki kütüphaneyi bir istisna olarak görürsek, kuruluş dönemindeki kütüphanelerin neredeyse tamamının bir medreseye bitişik vaziyette inşâ edildiğini görürüz.⁴⁰

Bu bağlamda Osmanlı öncesi ve sonrası kütüphane vakfiyeleri incelendiğinde bu vakfiyeler içerisinde hâfız-ı kütüp ismi verilen görevlinin atama şartlarına baktığımızda, bu kişilerin eğitim ve öğretim işlerini yerine getirebilecek yeterliliği haiz olduğu görülmektedir.⁴¹

Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri incelendiğinde karşımıza çıkan önemli bir husus da; hem öğrencilerin hem de halkın faydalanması için oluşturulmuş kütüphanelerdir.⁴² Elimizdeki kayıtlarda; Yeşil Medrese Kütüphanesi⁴³ ve "*Bayezid Mahallesinde Zağanlı Muslihiddinzâde Osman Ağa'nın binâ ve ihyâ eylediği medresede bulunan kütüphane*"⁴⁴ olmak üzere iki kütüphane bulunmaktadır.⁴⁵

40 Salim Aydüz, "Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihi Literatürü," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12, (2008): 152.

41 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 118.

42 Özellikle Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa'nın Manisa'da Muradiye Camii avlusunda oluşturduğu Kütüphane, bölgedeki ilim meraklısı olup da kitaplara ulaşamayan kişilere faydalı olmuştur. Daha fazla bilgi için Bkz. Nagata, *Tarihte Âyanlar*, 65-66.

43 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 28. Yeşil Medrese Kütüphanesiyle ilgili olarak daha fazla bilgi edinmek için bkz. Vehbi Günay, "Bergama Yeşil (Yeni) Medrese ve II Numaralı Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Kitaplar," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 13, (1998): 210-224.

44 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 45.

45 Bu kütüphaneyle ilgili olarak 45 nolu sicilde "... belde-i âhire vakf-ı şerifden kitap verilmeyip hâssaten derûn-ı Bergama'da i'timâdı temekkûn olan ihvândan ri'ayete intifâ' için kitap taleb iden olur ise verilüp deftere kayd-ı ahz olundukda..." ifadesinin yer alması da kütüphane eserlerinin iare yoluyla okunduğunu ve bunların korunmasına yönelik titizliği bize göstermektedir.

XIX. Yüzyıl Bergama'sında Örgün Eğitim Kurumları

Sıbyân Mektepleri (Muallimhâneler)

Abbâsiler Dönemi'nde çocuklara ilk eğitim-öğretimin verildiği yerlere "küttâb" denmiştir. İlk Müslüman Türk devletleri olan Karahanlılar ve Selçuklularda ise bu türlü mekanlara artık "sıbyan mektebi" denilmekteydi. Osmanlı Devleti döneminde, Selçuklular'daki isimlendirmenin aynısı kullanılmış, "sıbyan mektebi" çocukların ilk eğitimlerini aldıkları resmi eğitim kurumunun adı olmuştur.⁴⁶ Çocuklara burada; okuyup yazma, bazı dinî bilgiler ve dört işlemden oluşan matematik dersleri verilirdi. Osmanlılar'da bu mektebin hocasına muallim, yardımcısına ise kalfa veya halife denilirdi.⁴⁷

Bu eğitim kurumlarının programları başlangıcından 1924 yılına kadar çeşitli değişiklikler ve gelişmeler göstermiştir. Muallimhâneye tayin edilen muallim ve yardımcısı kalfa çocuklara Kur'ân-ı Kerim ve ilmihal bilgileri öğretecektir. II. Mahmud döneminde 1824 yılında çıkarılan ta'lîm-i sıbyân ile ilgili fermana (fermanın tarihi aynı zamanda araştırmamızın konusunu teşkil eden Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri'nin aid olduğu dönem içerisinde yer almaktadır.) ise zarûri dinî bilgilerin öğretilmesi şart koşulmuş ve buna bağlı olarak da, mektep hocaları çocukları iyi bir şekilde okutup ta'lîm ettirecekler ve devamında onların yetenekleri ölçüsünde tecvîd ve ilmihal okutup, İslâmın şartlarını ve dinî kâideleri öğreteceklerdir.⁴⁸

Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri içerisinde 9 ve 10 nolu evraklar olan geçen 1830 tarihli bir vakfiyede "*yine imâm-ı mezbûr câmi'i mezbûre dâhilinde vâki' mu'allimhânemde mu'allim olup ta'lîm-i sıbyân idüp yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrîf ola*" ibaresinden Karaosmanoğulları'nın zengin vakıflarla Bergama'da, ilmî hayatın gelişmesi ve halkın eğitim seviyesinin yükselmesi için gerekli alt yapıyı oluşturduklarını görmekteyiz.⁴⁹

46 Cahit Baltacı, "Mektep: Osmanlılarda Mektep," *DİA*, XXIX, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 6-7

47 Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 82.

48 Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 93. Çalışmamızın konusunu teşkil eden sicillerden 10 no'lu sicil içerisinde iki yerde muallimhâne ismi geçmektedir.

49 Karaosmanoğlu ailesine ve idaresi altındaki bu bölgeye en parlak devrini yaşatan Hacı Hüseyin Ağa'nın, şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan müderris olduğu ve kendisine "efendi" diye hitap edildiği bilinmektedir. Bu Âyan ailesinin Bergama'daki medrese ve sıbyân mekteplerinde çalışanların maaşlarıyla özel olarak ilgilendikleri görülmektedir. Ailenin bu yaklaşımı sayesinde hem Manisa'da hem de Bergama'da hiç de azımsanmayacak sayıda eğitim kurumu halkın hizmetine sunulmuştur. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Nagata, *Tarihte Âyanlar*, 45.

Medreseler

Cami ve mescidlerde ders halkaları şeklinde yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerinin; ilme olan talebin artması, ibadet mahallinde düzenli eğitim öğretim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yapılamaması, ilimle meşgul olanların ekonomik koşullarının iyileştirilmesi gibi birtakım sebeplerden ötürü medrese denilen daha düzenli eğitim kurumları bünyesinde yapılmaya başlandığını söylemek yanlış olmaz.⁵⁰

İslâm dünyasındaki medrese teşkilatının kuruluşu ve teşekkülündeki en büyük pay elbette ki Büyük Selçuklu Devleti'ne aittir. Fakat devlet eliyle ilk kurulması ve resmîleştirilmesi M. X. yüzyılda Karahanlılar döneminde olmuştur. Merv şehrinde Arslan Gâzi Tabgaç Han (v.1035) bir medrese kurmuş ve vefatıyla birlikte aynı medrese içerisine defnolunmuştur. Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ten önce Gazneli Mahmud (999-1030) Gazne'de, kardeşi Nâsır b. Sebüktekin 1033 tarihinde Nişâbur'da bir medrese yaptırmıştır.

Medrese ismiyle yüksek eğitim ve öğretim kurumlarının Merv ve Nişâbur civarında hayata geçirilmesinin birkaç sebebi olsa da en etkili sebeplerden biri olarak Uygur Türklerine ait Budist viharaların (külliye), medreselerin teşekkülünde önemli bir yere sahip olduğu fikri ağır basmaktadır.⁵¹

Kendilerine her açıdan Büyük Selçuklu medreselerinin kuruluşu ve işleyişini örnek alan Anadolu Selçuklu beyleri, sonradan Osmanlı medreselerine kaynaklık edecek olan Anadolu medreselerini kurmuşlardır.⁵²

Hız Peygamber'in Müslümanları ilme teşviki ve bu tür faaliyetlerde bulunanların amel defterlerinin kapanmayacağını bildirmesinin de etkisiyle sultanlar, vezirler, zengin beyler ve hanımlar medrese açma konusunda yarış içerisine girmişlerdir. Bu düşüncelerle Anadolu beylikleri döneminde pek çok medrese inşâ edilmiştir. Bu medreselerin en eskisi Konya'da II. Kılıçarslan zamanında yapılan Altun Aba Medresesi'dir. Anadolu beylikleri, medreselerde düzenli bir şekilde eğitim-öğretim yapılabilmesi için çeşitli vakıflar kurmuşlar ve bu vakıfları da gelir getiren bağışlarla desteklemiştir.⁵³

50 Ahmed Çelebi, *İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1983), 108-109.

51 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 143-144.

52 Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 147.

53 Altan Çetin, "İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri)," *Dini Araştırmalar Dergisi* 5, (1999): 196.

Müslüman toplumun eğitim-öğretim tarihi içerisinde ayrıcalıklı bir yeri olan Osmanlı medreseleri, orta ve yüksekokul seviyesinde eğitim veren bir kurumdur. İslâm tarihinin önceki dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de medreselerin düzenli bir şekilde işleyişini devam ettirebilmesi için kişiler tarafından çeşitli vakfiyeler düzenlenmiştir.

Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri'nin örgün ve yaygın eğitim kurumlarıyla ilgili bölümlerini incelediğimiz bu çalışmamızın medreseler ile ilgili bilgi vermeye başladığımız bu bölümünün başında da değindiğimiz gibi camilerin yerine getirdiği eğitim fonksiyonunu, zaman içerisinde bazı gerekliliklerden dolayı medrese çatısı altında devam etmiştir.

Medreselerin yapı özelliklerine baktığımızda, medreseye bitişik büyük veya küçük bir mescid yapımının genel uygulama olduğunu görmekteyiz. Müstakil olsun veya olmasın bir medrese belirli yapı elemanlarını bünyesinde barındırmaktadır. Eyvan, avlu, talebe odaları, dershâne her medresede, mescid, yemekhâne, lavabo, çeşme, havuz, türbe ise belli başlı medreselerde bulunmaktadır.⁵⁴

Osmanlı medreseleri sıklıkla bir câminin hemen bitişiğinde yapılırdı. Talebeler geceleri hücrelerinde yatar, imâretten yemeklerini yer, derslerini de yakındaki câmide veya medresenin büyükçe sofasında görürdü. Öğrenci odalarında duvarların içerisinde oyulmuş gözler bulunmaktaydı. Öğrenciler buraları kişisel eşyalarını koymak için dolap olarak kullanırdı.⁵⁵

İncelediğimiz Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri'nde Bergama şehir merkezinde 9 adet, Nevâhi-i Bergama denilen Bergama'ya bağlı Çandarlı'da 1 adet olmak üzere toplam 10 adet medrese ismine rastlamaktayız. Nüfusa oranla medrese sayısından anlayabildiğimiz kadarıyla,⁵⁶ Bergama şehri Karaosmanoğlu ailesinin idâresinde, ekonomik açıdan olduğu kadar kültürel açıdan da önemli bir Osmanlı şehri olma özelliği göstermekteydi.

Medrese isimlerini alfabetik sırayla şöyle verebiliriz:

54 Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 101-102. Medreseler ve çeşitli fonksiyonlarıyla ilgili olarak bkz. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi 1-2* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977); Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1983); Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları), 2006.

55 Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 102.

56 Bergama'nın nüfusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Asuman Karabulut, "Bergama Kazası'nın Demografik ve İskân Yapısı (1831-1908)," *Tarih Okulu Dergisi* 30, (2017).

Çandarlı Hisarı Medresesi,⁵⁷

Feyzullah Efendi Medresesi,⁵⁸

Hasan Efendi Medresesi,⁵⁹

Lâz Efendi Medresesi,⁶⁰

Müftü Efendi Medresesi,⁶¹

Odalar Evlâsı Medresesi,⁶²

Paşaoğlu Medresesi,⁶³

Yeşil (Yeni) Medrese,⁶⁴

Yörük Hasan Efendi Medresesi,⁶⁵

Zağanlı Muslihiddinzâde Osman Ağa'nın Binâ ve İhyâ Eylediği Medrese,⁶⁶

Kadı Hayrettin Câmii Harîmindeki Medrese.⁶⁷

XVI. yüzyılda Batı Anadolu'nun önemli şehirlerinden olan Bergama, XVII. yüzyıla girildiğinde Celâli İsyancıları, sosyal ve ekonomik buhranlar neticesi nüfus hareketleri gibi sebeplerden ötürü bir duraklama dönemine girmiştir. Bergama'nın yeniden imârî ve her yönden gelişmeye başlaması, Karaosmanoğlu Ömer Ağa'nın bu şehre âyan olmasıyla başlamıştır.⁶⁸ Karaosmanoğlu Âilesi'nin ne kadar büyük bir servete sahip olduğu ve bölgenin kalkınmasında nasıl bir rol oynadığı sadece bu medreseler için düzenlenen aileye ait vakfiyelerden bile anlaşılabilir.⁶⁹

57 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 57.

58 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 82.

59 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 82.

60 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 57.

61 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 57.

62 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 57.

63 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 55.

64 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 28.

65 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 57.

66 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 45.

67 Bkz. Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri no: 17.

68 Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları 18. ve 19. Yüzyıl* (İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 1997), 29-53.

69 Yeni (Yeşil) Camii ve medresesi için ailenin yapmış olduğu yüklü miktardaki bağış ve ayrıntılı mal dökümü

Sonuç

Osmanlı tarihinde özel bir yeri olan ve Bergama'nın XVIII. ve XIX. yüzyılda sosyo-kültürel ve ekonomik alanda büyük bir kalkınma hamlesi içerisine girmesini sağlayan Karaosmanoğlu Ailesi 1775 yılından, 1816 yılına kadar çok güçlü bir şekilde bölgeyi yönetmiştir. II. Mahmud'un merkezileştirme politikası neticesinde Karaosmanoğlu Ailesinin bölge üzerindeki nüfuzu kırılmaya başlamış, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de tamamen ortadan kalkmıştır.

Araştırmamızın konusunu teşkil eden Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan kayıtların ait olduğu dönem II. Mahmud'un âyanların otoritelerini kırıp, sıkı merkezileştirme politikasını uygulamaya başladığı döneme denk gelmektedir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın ortalarına kadar Manisa, İzmir ve Bergama bölgesinin yönetiminde son derece etkili ve güçlü olan Karaosmanoğlu Ailesi, İstanbul'un tekrar ipleri eline alma siyasetinden nasibini almıştır. Ailenin bölgedeki son temsilcisi Karaosmanoğlu İbrahim Nazif Ağa borçları bahane ederek Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Karaosmanoğlu Ailesi, güçlü dönemlerinde bölge üzerindeki ekonomik faaliyetlerden elde edilen serveti hem padişahın müsaderesinden korumak hem de halkın her türlü ihtiyacını karşılamak için çok sayıda cami, medrese han, hamam vb. yapı vücûda getirmiştir. Bu tesislerin işler durumda kalabilmesi için de pek çok gayri menkulü vakfetmiştir.

İncelediğimiz kayıtlar içerisinde; cami, mescid, han, lonca, kütüphane gibi yaygın eğitim kurumları, medrese, muallimhâne gibi örgün eğitim kurumlarına rastlamaktayız. Şehir merkezindeki 9 medrese, iki muallimhâne, iki kütüphane, 6 cami, iki mescid, 5 han ve iki loncanın varlığını kayıtlardan öğrenebilmekteyiz. Buradan hareketle denilebilir ki; Bergama XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal bazı sıkıntılardan pek de etkilenmeyen, ticârî ve kültürel hayatı canlı bir şehirdir. Bu gelişmişlikteki en büyük pay sahibi, aile fertleri içerisinde müderris de bulunan Karaosmanoğlu Ailesi'dir.

Karaosmanoğlu Ailesi, bu şehir için çok çeşitli hayır faaliyetleri yapmıştır. Ayrıca tüm masrafları zengin vakıflarca karşılanan medreseleri ve hem öğrencilerin hem de halkın rahatça faydalanabileceği kütüphaneleri de desteklemişlerdir. Elimizdeki kayıtlarda Kadı Hayreddin Mahallesi ve Bayezid Mahallesi'nde bulunan kütüphaneler ile ilgili bilgi verilirken özellikle Bayezid Mahallesi'ndeki kütüphaneden hangi şartlarla kitap alınabileceğini dahî görebilmekteyiz.

Kaynakça

- Ahmed Çelebi. *İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi, 1983.
- Aydüz, Salim. "Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihi Literatürü." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12, (2008): 139-180.
- Baltacı, Cahit. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Baltacı, Cahit. "Mektep: Osmanlılarda Mektep." *DİA*, XXIX, 6-7. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bayatlı, Osman. *Bergama Tarihinde Türk İslâm Eserleri*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 1952.
- Bayatlı, Osman. *Bergama'da Yakın Tarih Olayları 18. ve 19. Yüzyıl*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, 1997.
- Bergama II No'lu Şer'iyye Sicilleri. İzmir Kent Arşivi. 7 Ocak 1815-21 Mayıs 1870.
- Çetin, Altan. "İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri)." *Dini Araştırmalar Dergisi* 5, (1999): 177-202.
- Emecen, Feridun. "Bergama." *DİA*, V, 492-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ergin, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi 1-2*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Ersoy, Bozkurt. "Bergama Ulu Camii." *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* 4, (1988): 57-66.
- Ersoy, Bozkurt. "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri." *EJOS-Electronic Journal of Oriental Studies* 4, (2001): 1-3 içinde. Bu bildiri, 23-28 Ağustos 1999 tarihleri arasında Utrecht'te gerçekleştirilen 11. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi'nde sunulmuştur.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Gedik, Ahmet. "Bergama Şer'iyye Sicillerinin (2 nolu Demirbaş Defteri) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.
- Günay, Vehbi. "XV ve XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazası." Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1999.
- Günay, Vehbi. "Bergama Yeşil (Yeni) Medrese ve II Numaralı Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Kitaplar." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 13, (1998): 209-230.
- Karabulut, Asuman. "Bergama Kazası'nın Demografik ve İskân Yapısı (1831-1908)." *Tarih Okulu Dergisi* 30, (2017): 121-167.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Kuyulu, İnci. *Karaoşman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Nagata, Yuzo. *Tarihte Âyanlar Karaoşmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Şeker, Mehmet. *İslâmda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Şeker, Mehmet. *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Yakuboğlu, Kenan. *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları, 2006.

